

Ochrona zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich w Polsce z wykorzystaniem unijnych środków finansowego wsparcia

**Józefa Krawczyk , Agnieszka Chelmińska , Ewa Sosin **

*Instytut Zootechniki PIB, Zakład Bioróżnorodności Zwierząt Gospodarskich i Hodowli Koni,
ul. Krakowska 1, 32-083 Balice k. Krakowa*

Rodzime rasy zwierząt stanowią bioróżnorodność biologiczną typową dla danego środowiska i posiadają cechy specyficzne dla danego regionu, w którym zostały wytworzone. Aktualnie w Polsce produkcja zwierzęca opiera się na niewielkiej liczbie wysoko wydajnych ras i mieszańców towarowych, dostosowanych do współczesnych technologii chowu intensywnego, a chów tradycyjnych, rodzimych ras zwierząt na większą skalę nie znajduje uzasadnienia ekonomicznego. Taka sytuacja prowadzi do zawężenia puli genetycznej poszczególnych gatunków zwierząt, a zapobiec temu może właśnie ochrona rodzimych ras, do których zawsze można sięgnąć w przypadku zagrożeń w hodowli intensywnej.

Zobowiązanie Polski do ochrony zasobów genetycznych w rolnictwie wynika m.in. z podpisanej w 1992 r. w Rio de Janeiro Konwencji o Różnorodności Biologicznej. W ramach piętnastego spotkania Konferencji Stron Konwencji (COP 15) zostały przyjęte globalne ramy różnorodności biologicznej Kunming-Montreal (GBF) po czteroletnim procesie konsultacji i negocjacji (cbd.int/doc...). Te historyczne Ramy, które wspierają osiągnięcie Celów Zrównoważonego Rozwoju i opierają się na poprzednich planach strategicznych Kon-

wencji, wyznaczają ambitną drogę do osiągnięcia globalnej wizji świata żyjącego w harmonii z naturą do 2050 r., a kluczowe elementy Ram wyznaczają 4 cele na 2050 r. i 23 cele na 2030 r. Jednym z nadrzędnych celów jest m.in. zobowiązanie krajów do zapewnienia środków finansowych na te działania. Ochronie bioróżnorodności sprzyja polityka rolna Unii Europejskiej, czego wyrazem jest znaczące wsparcie finansowe w ramach programów rolno-środowiskowych w kolejnych Programach Rozwoju Obszarów Wiejskich. Większość krajowych zasobów genetycznych objętych programem ochrony umieszczono w „Czerwonej Księdze” światowych zasobów genetycznych zwierząt zagrożonych wyginięciem (FAO, 2000). Aby sprawnie realizować zobowiązanie dotyczące ochrony bioróżnorodności w Polsce stworzono strukturę organizacyjną zalecaną przez FAO, w której koordynację działań w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich od 2002 r. powierzono Instytutowi Zootechniki PIB. IZ PIB posiada długoletnie doświadczenie w zakresie działań związanych z ochroną zagrożonych wyginięciem ras zwierząt, a w jego zakładach doświadczalnych utrzymywana jest duża liczba populacji chronionych.

Tabela 1. Stawki wsparcia dla hodowców utrzymujących rasy zwierząt objęte programem ochrony w latach 2004–2023 (zł/szt./rok)

Table 1. Support rates for breeders keeping breeds of animals included in the conservation programme from 2004 to 2023 (PLN/head/year)

Gatunek zwierząt – źródło finansowania <i>Animal species – source of funding</i>		Budżet krajowy <i>National budget</i>	PROW <i>RDP</i>	PROW <i>RDP</i>	PROW <i>RDP</i>	Okres przejęciowy PROW <i>Transitional period of the RDP</i>	Plan Strategiczny – od 2023 r. <i>Strategic Plan – since 2023</i>	
							2004	2005– 2006
Konie <i>Horses</i>	koniki polskie <i>Polish koniks</i>	380	1 300	1 500	1 700	1 825	2 395	5 130
	konie huculskie <i>Hucul</i>							
	konie śląskie <i>Silesian</i>	–	1 300	1 500	1 700	2 284	2 461	5 275
	konie małopolskie <i>Małopolski</i>	–	1 300	1 500	1 900	2 284	2 669	5 925
	konie wielkopolskie <i>Wielkopolski</i>	–	–	1 500	1 900	2 284	2 669	5 925
	konie sokólskie <i>Sokólski</i>	–	–	1 500	1 700	2 038	2 185	2 513
	konie sztumskie <i>Sztumski</i>							
Bydło <i>Cattle</i>	polska czerwona w kierunku mlecznym <i>Polish Red, milk pro- duction</i>	800	1 080	1 140	1 600	2 516	2 738	2 738
	polska czerwona w kierunku mię- snym** <i>Polish Red, meat pro- duction</i>	–	–	–	1 600	2 516	1 752	1 752
	białogrzbieta w kierun- ku mlecznym <i>White-backed, milk production</i>	800	1 080	1 140	1 600	2 516	2 738	2 738
	białogrzbieta w kierun- ku mięsnym** <i>White-backed, meat production</i>	–	–	–	1 600	2 516	1 752	1 752
	polska czerwono-biała <i>Polish Red-and-White</i> polska czarno-biała <i>Polish Black-and- -White</i>	–	–	1 140	1 600	2 516	2 738	2 738
Świnie - <i>Pigs</i>	500	500*	570	1 140	1 234	1 335	1 335	
Owce - <i>Sheep</i>	110	310	320	360	412	500	500	
Kozy - <i>Goats</i>	–	–	–	580	811	953	953	

Objaśnienia: * dotacja budżetowa, ** ocena w kierunku mięsnym została umożliwiona dla rasy PC w 2017 r. a dla rasy BG w 2019.

Explanations: * budget subsidy, ** meat evaluation was made possible for the PR breed in 2017 and for the WB breed in 2019.

Ekonomiczne uwarunkowania ochrony zasobów genetycznych zwierząt ras zagrożonych wyginięciem

Ze względu na strukturę krajowego rolnictwa wydaje się rozsądne prowadzenie polityki rolnej w taki sposób, aby utrzymać konkurencyjny i wielofunkcyjny model rolnictwa zapewniający bezpieczeństwo żywnościowe kraju i spełnienie wymogów ochrony środowiska oraz bioróżnorodności. Realizacja tych założeń wymaga zarówno rozwoju gospodarstw komercyjnych o dużym potencjale produkcyjnym, jak i utrzymania gospodarstw rodzinnych, mających szczególne znaczenie dla zachowania funkcji pozaprodukcyjnych rolnictwa, m.in. ochrony ekosystemów rolnych, bioróżnorodności i dziedzictwa kulturowego.

Wysokie koszty produkcji zwierzęcej, konieczność posiadania specjalistycznej wiedzy i długi cykl produkcji przy nieprzewidywalnej koniunkturze na rynku produktów pochodzenia zwierzęcego to czynniki, które często powodują rezygnację gospodarstw z tego rodzaju produkcji. Jak wynika z pracy Pasternak i Calik (2015), w Polsce w latach 2005–2014 notuje się sukcesywny spadek liczby samic podstawowych gatunków zwierząt. Z ostatnich danych GUS (2023) wynika, że od 2010 r. populacja bydła i owiec wykazuje trend wzrostowy, ale liczba świń ma tendencję spadkową. Na ten ogólny spadek wpływa głównie eliminacja produkcji zwierzęcej z małych, rodzinnych gospodarstw, posiadających tereny rolne w trudnych warunkach środowiskowych. Opłacalność chowu zwierząt rodzimych ras jest niska, a dotacje wypłacane dla hodowców, zwłaszcza do 2004 r. nie rekompensowały utraconych korzyści z utrzymywania tych zwierząt w porównaniu do wysoko produkcyjnych populacji towarowych. Dlatego właśnie, w okresie przed integracją Polski z Unią Europejską liczebność populacji objętych ochroną była niewielka, a wiele ras przetrwało tylko dzięki aktywnej działalności jednostek naukowo-badawczych (Krajowa Strategia..., 2013). Według danych Instytutu Zootechniki PIB, w 2000 r. programem ochrony objętych było łącznie około 12 tys. zwierząt i 317

rodzin pszczelich, a na koniec 2023 r. – ponad 116 tys. zwierząt i 1882 rodziny pszczele.

Po integracji Polski z Unią Europejską krajowi hodowcy utrzymujący konie, bydło, owce, świnie i kozy objęte programami ochrony korzystają ze wsparcia finansowego ze środków unijnych dla samic ww. gatunków, a jego wysokość przedstawia tabela 1. Od 2023 r. wdrażany jest Plan Strategiczny WPR na lata 2023–2027, w którym uwzględniono także wsparcie finansowe dla samców. Taka sytuacja wpłynęła na wzrost zainteresowania rolników hodowlą zachowawczą. Od 2005 r. notuje się stały dodatni trend wzrostu liczby zwierząt oraz gospodarstw utrzymujących populacje objęte w Polsce programem ochrony (Krajowa strategia ....., 2013). W tym czasie podjęto przez jednostki naukowe, hodowców i związki hodowców prace w zakresie restytucji ginących ras, które w szczątkowych ilościach z trudem odnaleziono w małych gospodarstwach. Działania te zakończyły się sukcesem i w ostatnich latach objęto programem ochrony kilka ras owiec, kóz oraz kury czubatki polskie.

Wdrażanie Planu Strategicznego WPR 2023–2027 w zakresie interwencji 6. Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie

Plan Strategiczny WPR 2023–2027 zawiera szereg interwencji rolno-środowiskowo-klimatycznych, które sprzyjają ochronie środowiska będącej głównym celem WPR. Realizowane od 2023 r. interwencje polegają na stosowaniu płatności, które rekompensują poniesione dodatkowe koszty i utracone dochody tym rolnikom, którzy dobrowolnie stosują metody produkcji sprzyjające zachowaniu różnorodności biologicznej, ochronie krajobrazu i zasobów środowiska. Całość zasad funkcjonowania poszczególnych interwencji rolno-środowiskowo-klimatycznych zawiera stosowne Rozporządzenie MRiRW (Dz.U. 2023, poz.734).

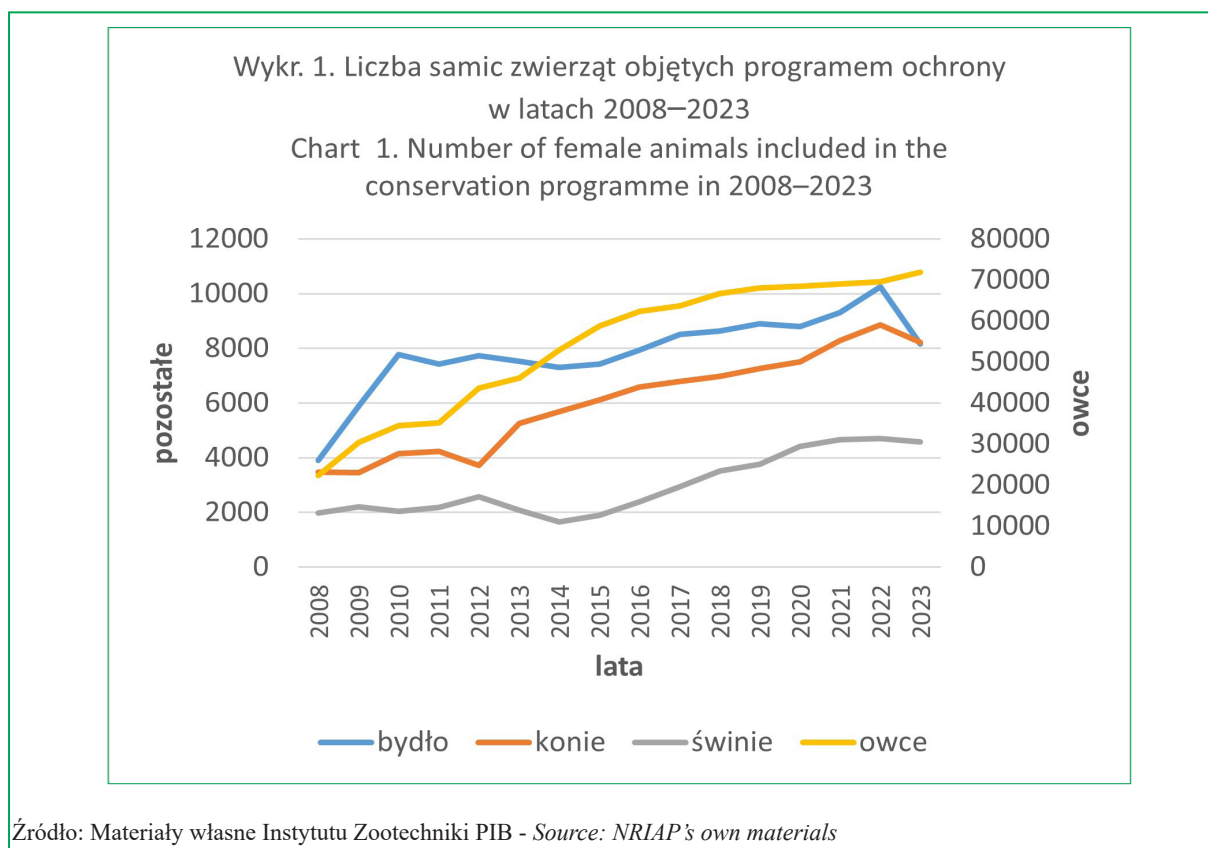
Opisana w ww. Rozporządzeniu interwencja 6. dotyczy zachowania zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie. Be-

neficyjnym tej interwencji jest ten, kto posiada gospodarstwo rolne oraz zwierzęta: krowy, konie, owce, świnie lub kozy, wpisane do odpowiedniej księgi hodowlanej, objęte programem ochrony zasobów genetycznych i realizuje wymogi tego programu. Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy jest podmiotem koordynującym działania na rzecz ochrony zwierząt gospodarskich w Polsce (Dz.U. 2021, poz. 36). W związku z tym, Instytut przy współpracy ze związkami hodowców i jednostkami naukowymi opracowuje ww. programy ochrony, a pracownicy będący koordynatorami poszczególnych gatunków zwierząt dokonują corocznie ich kwalifikacji do objęcia programem ochrony, potwierdzonej stosownym dokumentem, który jest niezbędny do uzyskania przez rolnika z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa odpowiedniej dopłaty. Procedury kwalifikacji zwierząt do programu ochrony oraz wszystkie ważne terminy związane z tym działaniem umieszczone są na stronie Instytutu Zootechniki PIB (<http://www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/>) w odpowiednich zakładkach gatunku zwierząt.

Aktualnie programy ochrony zasobów genetycznych zwierząt obejmują następujące gatunki i rasy zwierząt:

- konie: huculskie, koniki polskie, śląskie, małopolskie, wielkopolskie oraz sokólskie i sztumskie;
- bydło: polskie czerwone, białogrzbiete oraz polskie czarno-białe i polskie czerwono-białe;
- świnie: puławska, złotnicka pstra i złotnicka biała;
- owce: świniarki, wrzosówki, olkuskie, polskie owce górskie odmiany barwnej, merynos barwny, uhruskie, wielkopolskie, żelaznieńskie, korideil, kamienieckie, pomorskie, merynos polski w starym typie, cakiel podhalański, czarnogłówka, polska owca pogórza, białogłowa owca mięsna, polska owca górską;
- kozy: karpacka, kazimierzowska. sandomierska,

Wysokość wsparcia dla hodowców utrzymujących zwierzęta ras zachowawczych oszacowano na podstawie określonych wzorów, uwzględniając w nich głównie koszty utraczonych korzyści oraz dodatkowe koszty tej hodowli. Pojawiają się głosy krytykujące metodę szacowania wysokości dopłat na podstawie efektywności kosztowej przedsięwzięć rolnosrodowiskowych, podkreślające równocześnie, że w każdym kraju efekty takich działań ocenia się w długim przedziale czasowym. Ponadto, brakuje opracowań dotyczących ekonomicznych podstaw funkcjonowania gospodarstw rodzinnych, utrzymujących zwierzęta gospodarskie oraz możliwości łatwego wprowadzania do obrotu handlowego produktów zwierzęcych od ras rodzimych, a to zniechęca małe gospodarstwa do podejmowania takiej produkcji. Powodem tej sytuacji są głównie wysokie wymagania sanitarno-weterynaryjne i ograniczenia w zakresie uboju gospodarczego i sprzedaży bezpośredniej (Niżnikowski i Niemczyk, 2017). Także wzrost na rynku podaży produktów zwierzęcych z chowu intensywnego stanowi dla hodowli zachowawczej konkurencję (głównie cenową), która prowadzi do eliminacji z obrotu handlowego drobnych producentów i pogarszanie ich sytuacji ekonomicznej. Istnieje wielka potrzeba wprowadzenia sprawnej organizacji sprzedaży bezpośredniej i złagodzenia przepisów weterynaryjnych dotyczących uboju gospodarczego. Utrzymywanie zwierząt rodzimych ras przy aktualnym systemie wsparcia to oferta właśnie dla gospodarstw drobotowarowych, agroturystycznych, które mogą sprzedawać produkty w systemie sprzedaży bezpośredniej, bo skala takiej sprzedaży jest niewielka i nie zakłóci rynku globalnego obrotu produktami zwierzęcymi. Pewnym wsparciem ekonomicznym dla hodowców i promocją produktów od rodzimych ras może być opracowanie w Instytucie Zootechniki PIB i rejestracja 11 znaków towarowych „Rodzima Rasa”, wykorzystywanych do ich certyfikacji w obrocie handlowym (<http://ksb.izoo.krakow.pl/site/certification>).

Z prowadzonej w Instytucie Zootechniki PIB analizy efektywności wdrażania w praktyce ochrony bioróżnorodności zwierząt gospodarskich widać wyraźną zależność między wysokością płatności a wzrostem liczby zwierząt objętych programem ochrony. Od 2008 r. obserwuje się wyraźną dynamikę wzrostu liczebności samic we wszystkich gatunkach zwierząt (wykr.1), których hodowla jest dofinansowywana ze środków UE. Z danych uzyskanych z MRiRW wynika, że tylko w ramach PROW 2014–2020 wsparcie finansowe do hodowli zachowawczej wynosiło ponad 249 mln zł i uzyskało je 3757 gospodarstw.

Planowanie wysokości stawek dotacji na czas trwania określonego PROW w sytuacji zwiększonej inflacji jest trudnym zadaniem. Hodowcy natomiast szybko reagują na spadek opłacalności produkcji i np. w hodowli bydła czerwonego i białogrzbietego o niskiej wydajności mlecznej zmieniają kierunek hodowli na mięsny, który jest mniej kosztowny. W ślad za tym działaniem w obydwu tych rasach od 2023 r. pojawiły

się 2 różne stawki wsparcia w zależności od kierunku użytkowania bydła (tab.1).

Wpływ systemu chowu rodzimych ras na ochronę środowiska i jakość produktów

Hodowla zachowawcza, prowadzona najczęściej w małych liczebno stadach, w warunkach chowu ekstensywnego, z wykorzystaniem wypasów i pasz gospodarskich pełni także ważną rolę w pielęgnacji krajobrazu. Do ekstensywnych systemów chowu można przeznaczyć głównie rodzime rasy, bowiem nowoczesne, wysoko wydajne zwierzęta wymagają bardzo dobrych warunków środowiskowych i zbilansowanego żywienia. Konie i bydło rodzimych ras wykorzystuje się do wypasu łąk i pastwisk, położonych czasami w trudnych terenach (górkich lub podmokłych w rejonie rozlewisk rzek). Z kolei, owce doskonale wpisują się w krajobraz wsi, a wykorzystywane są do pielęgnacji krajobrazu poprzez wypas nieużytków, wydm, porośniętych hałd górniczych i polan w parkach krajobrazo-

wych oraz terenach górzystych, gdzie nie można stosować mechanicznych kosiarek. Radkowska i Radkowski (2023) zwracają uwagę, że wypas zwierząt gospodarskich to holistyczne, agroekologiczne podejście do ich utrzymania, łączące ochronę klimatu i bioróżnorodności z uzyskaniem odpowiedniej wydajności runi. Wypas regeneratywny, będący połączeniem różnych technik rolnictwa zrównoważonego, wykorzystujący zarówno elementy rolnictwa integrowanego, precyzyjnego i ekologicznego, opiera się na zasadach ekologicznych i zależnościach pomiędzy użytkami zielonymi a przeżuwaczami, co prowadzi do zmniejszenia zużycia nawozów mineralnych i pestycydów. Radkowska (2022), w oparciu o wyniki badań prowadzonych w wielu krajach zauważa, że gospodarka pasterska jest jednym z najstarszych i najważniejszych czynników antropopresji. W wyniku zaprzestania wypasu lub koszenia dochodzi do degradacji użytków zielonych, a nadmierne nawożenie i użytkowanie są powodem zaniku występowania wielu gatunków roślin oraz uproszczenia składu botanicznego runi. Kawęcka i in. (2023) podkreślają, że pozytywnym aspektem realizacji programu ochrony zasobów genetycznych owiec są działania towarzyszące, które opierają się na wykorzystaniu ich pozaprodukcyjnej roli (element lokalnych tradycji i obrzędów kulturalnych) oraz rozwoju rynku produktów od ras rodzimych. Ekstensywny chów zwierząt gospodarskich, połączony z ich wypasem, poprawia dobrostan a działania takie są ważnymi zadaniami Wspólnej Polityki

Rolnej UE. Daje to hodowcom możliwość korzystania dodatkowo także z innych interwencji Planu Strategicznego. Wielu autorów zwraca uwagę na wzrost jakości i wartości prozdrowotnej produktów uzyskiwanych od zwierząt korzystających z wypasów. Jak zauważają Kawęcka i in. (2023) wszystkie produkty z mleka owiec górskich zostały wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych, prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Na tej Liście można znaleźć ponad 2000 pozycji, spośród których 125 stanowią sery i produkty mleczne (<https://www.gov.pl/web/rolnictwo/lista-produktow-tradycyjnych12>). Znajduje się na niej także wiele produktów mięsnych od rodzimych ras owiec. W badaniach Barłowskiej i in. (2024) odnotowano, że mleko od krów z gospodarstw ekologicznych, korzystających z zielonych wybiegów, pozyskane w sezonie letnim zawierało więcej suchej masy, białka całkowitego, β -laktoglobuliny, α -laktoalbuminy, laktoferyny i lizozymu oraz charakteryzowało się korzystniejszym profilem kwasów tłuszczowych, czyli niższą zawartością SFA i większą UFA, w tym MUFA i PUFA.

Instytut Zootechniki PIB prowadzi szereg działań promocyjnych, organizuje wystawy zwierząt, które ułatwiają hodowcom nawiązywanie kontaktów i wymianę materiału hodowlanego. W celu poprawy opłacalności hodowli zachowawczej IZ PIB włącza się aktywnie w prace nad każdym rodzajem wsparcia dla hodowców rodzimych ras, zarówno w ramach środków unijnych jak i krajowych.

Literatura

- Barłowska J., Wójcik-Saganek A., Litwińczuk Z., Brodziak A., Teter A., Kędzińska-Matysek A. (2024). Nutritional value and technological parameters of milk from organic and conventional farms in Poland. *Ann. Anim. Sci.*, 24 (3): 949–964.
- [Cbd.int/doc/decisions/cop-15/cop-15-dec-04-en.pdf](https://cbd.int/doc/decisions/cop-15/cop-15-dec-04-en.pdf)
- Kawęcka A., Pasternak M., Puchała M., Sikora J., Peist I. (2023). Aktualne zagadnienia i perspektywy ochrony zasobów genetycznych owiec w Polsce. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 50 (2): 197–210.
- Krajowa strategia zrównoważonego użytkowania i ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich (2013). Praca zbiorowa. MRiRW, 170 ss.

- Niżnikowski R., Niemczyk J. (2017). Pogłębianie swobody gospodarowania w polskim rolnictwie. *Przegląd Hodowlany*, 4: 27–29.
- Pasternak M., Calik J. (2015). Stan produkcji zwierzęcej w Polsce w latach 2005–2014. *Wiadomości Zootechniczne*, LIII, 4: 62–69.
- Radkowska I. (2022). Rodzime rasy przeżuwaczy jako element czynnej ochrony użytków zielonych. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 49 (2): 103–116.
- Radkowska I., Radkowski A. (2023). Wypas regeneratywny jako element kształtujący usługi ekosystemowe użytków zielonych. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 50 (2): 167–178.
- Rocznik statystyczny Rolnictwa. GUS (2023).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 31 marca 2023 r. w sprawie szczegółowych warunków i szczegółowego trybu przyznawania i wypłaty płatności rolno-środowiskowo-klimatycznych w ramach Planu Strategicznego dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027 (Dz.U., 2023, poz.734).
- Ustawa z dnia 10 grudnia 2020 r. o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich (Dz. U., 2021, poz. 36). <http://www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/>

CONSERVATION OF FARM ANIMAL GENETIC RESOURCES IN POLAND USING EU FINANCIAL SUPPORT MEASURES

Summary

Indigenous animal breeds represent biodiversity typical of a given environment and have characteristics specific to the region in which they were produced. The National Research Institute of Animal Production (NRIAP) has long-standing experience in activities related to the conservation of endangered animal breeds, and a large number of conserved populations are maintained in its experimental facilities.

The CAP Strategic Plan 2023–2027 includes a number of agri-environmental and climatic interventions that foster environmental protection which is the main objective of the CAP. Implemented from 2023 onwards, the interventions consist in the application of payments that compensate for the additional costs incurred and income foregone for those farmers who voluntarily apply production methods that favour the preservation of biodiversity, protection of landscape and environmental resources.

From the NRIAP's analysis of the effectiveness of the implementation of farm animal biodiversity conservation in practice, a clear correlation can be seen between the level of payments and the increase in the number of animals covered by the conservation programme. Since 2008, there has been a clear upward dynamic in the number of females in all animal species whose breeding is subsidized with EU funds. According to data from the Ministry of Agriculture and Rural Development, under RDP 2014–2020 alone, financial support for conservation breeding amounted to over PLN 249 million and was received by 3757 farms.

Key words: conservation of livestock genetic resources, indigenous breeds, EU funds